

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 6, p. 523-534, December 2012

OSMANLI KAYNAKLARI VE TARSUS
OTTOMAN DOCUMENTARY SOURCES AND TARSUS

Dr. Songül ULUTAŞ

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Abstract

The proper use of historical materials in the establishment of narratives of urban history is an important subject matter. Urban history as a brand new subject of social history has been lately in the agenda of the historians. However, access to the sources and their prior usage were the most initial challenges. Therefore it is crucial to put forward the points that require close attention. The city which is the subject of inquiry should be carefully analysed by identifying the materials and sources belonging to the time period that is under investigation. In this study the kinds of the Ottoman documentary sources that can be used in a study conducted to establish a narrative for the Ottoman Tarsus are analysed. The aim of the study is to identify both the kinds of information that can be compiled from the Ottoman documentary sources, and also the institutions from which the respective sources can be obtained in order to understand and relate the short history of Tarsus city during the Ottoman era. The primary sources will be evaluated in the first part of the this article, afterwards the historical change in the Tarsus city will be analyzed in the light of the primary sources. The retainability of the region from antiquity had drawn the attention of the scholars, therefore a rich source of data, mostly belong to Otoman era, could be found in Tarsus. From this point of view Tarsus region would be an important example of local historical writing.

Keywords: Ottoman Documentary Sources, Urban History, Tarsus.

Öz

Kent tarihi yazımında incelenen döneme ait kaynakların doğru kullanımı önemli bir konudur. Kent tarihi, son yıllarda yeni bir toplumsal tarih yazımı alanı olarak gelişmeye başlamıştır. Bu alanda

çok sayıda çalışma ortaya konulurken, kaynak kullanımı konusunda da bazı problemler gündeme gelmektedir. Bu nedenle bir kentin tarihi yazılırken nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunun önemle ele alınması gerekmektedir. Tarihsel süreçte hangi dönem temel alınarak inceleniyorsa, o döneme ait kaynakların tespit edilerek çalışmanın öznesi olan kent dikkatlice incelenmelidir. Bu çalışmada Osmanlı dönemi Tarsus tarihine dair bir araştırmada ne tür Osmanlı kaynaklarının kullanılabilceği irdelenmiştir. Amaç bu kaynakların ne tür veriler içerdiği ve nerelerde bulunduğunu ortaya koyarak, Osmanlı Dönemi Tarsus kentinin kısa tarihçesini anlamak ve anlatabilmektir. Yazıda öncelikle Tarsus Tarihine dair Osmanlı kaynakları hakkında genel ve kısa bilgiler verilerek son bölümde bu kaynaklar ışığında Osmanlı Dönemi Tarsus'unun tarihsel değişimine değinilmiştir. Böylece, kökeni çok eskilere dayanan bir Anadolu Kenti olan Tarsus'un tarihsel değişim süreci, ele alınan dönemin kaynaklarının da tanıtımıyla birlikte daha anlaşılır kılınmıştır. Antik Çağlardan beri sürekliliği devam eden Tarsus, Osmanlı coğrafyası içinde de önemli bir yere sahip kentler arasındaydı. Bu nedenle Osmanlı Dönemine ait bol miktarda kaynaktan Tarsus'a dair zengin verilere rastlamak da mümkün olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Tarsus'un bir yerel tarih yazım alanı olarak oldukça olanaklı bir örneklem oluşturduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kaynakları, Kent Tarihi, Tarsus.

OSMANLI KAYNAKLARI VE TARSUS KENTİ

Giriş

Kent tarihi, son yıllarda yeni bir toplumsal tarih yazımı alanı olarak gelişmeye başlamıştır. Bu alanda çok sayıda çalışma ortaya konulurken, kaynak kullanımı konusunda da bazı problemler gündeme gelmektedir. Bu nedenle bir kentin tarihi yazılırken nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunun önemle ele alınması gerekmektedir. Böyle bir araştırmada öncelikle Osmanlı Anadolu kentine dair veri elde etme sürecinde birinci elden ne tür Osmanlı kaynaklarından faydalanılabileceğine ve bu kaynaklara hangi arşivlerden ulaşılabileceğine değinmek yerinde olacaktır. Tarih üzerine araştırma yapmak üzere yola çıkan tüm araştırmacıların başvurduğu Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivi iki kısma ayrılmaktadır. Osmanlı Tarihi çalışmaları için İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Cumhuriyet Dönemi tarihi çalışmaları için ise Ankara'da Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bol miktarda orijinal belgeye ulaşmak mümkündür. Osmanlı Dönemi Tarsus Tarihi üzerine İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bol miktarda arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu arşivde yer alan tüm dokümanların sadece küçük bir bölümünün tasnif edilmiş ve araştırmacıya sunulmuş olması veri toplama sırasında karşılaşılan en büyük sorunlardan biridir. Tasnif edilmemiş oldukça fazla sayıda belge ve katalog bulunduğu göz önüne alınarak araştırma yürütülecektir. Bu nedenle elde edilen veri ve bilgileri, tasnif edilmeyi bekleyen arşiv dokümanlarının yanlışlayabilme olasılığı her zaman mümkündür. Bu tür bir soruna rağmen söz konusu bu arşive sahip olmak ve buradan yararlanabilme olanağının olması da en büyük avantajlardan biridir. Başbakanlık Arşivlerinin yanı sıra Ankara Tapu ve Kadastro Arşivi, Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Ankara Milli Kütüphane'deki Şer'iyet Sicilleri Arşivi ve Kızılay, Bakanlıklar ve Belediye, Ticaret ve Sanayi Odası gibi yerel kurumların arşivlerinden oluşan Kurumlar Arşivi de yerel tarih için bilgi ve belge teminini sağlayabilecek yerler olması bakımından önemlidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Osmanlı hakimiyetinde olan coğrafyalarda yer alan kentler hakkında defter ya da perakende halinde oldukça zengin veriler içeren belge türlerine

ulaşmak mümkündür. Osmanlı Dönemi bir kent tarihi yazımında başvurulması gereken birincil kaynakların en önemlileri Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri, Tahrir Defterleri, Şer'iyeye Sicil Defterleri, Mühimme Defterleri, Temettuat Defterleri, Vilayet Salnameleri ve Seyahatnamelerdir. Bu kaynaklar arasından Tarsus çalışmalarında sadece Temettuat Defterleri¹ kullanılamamaktadır. Çünkü, Tarsus'a ait Temettuat defterleri nedeni bilinmeyen bir şekilde mevcut değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda başlattığı ve çok kısa süren mal ve vergi sayımı olarak bilinen Temettuat sayımları sonucunda tutulan defterler kentlerin sosyo-ekonomik yapısının aydınlatılması için önemli kaynaklar olmasına rağmen maalesef incelenen bölge için kullanılamamaktadır. Bu gibi arşiv kaynaklarının yanı sıra haritalar, mezar taşları ve kitabeler gibi görsel malzemeler de bize yerel tarih çalışmalarında önemli bilgiler verebilecek kaynaklar arasında yer almaktadır.

Tahrir Defterleri ve Osmanlı Yönetim Geleneğindeki Yeri

Osmanlılar bir yeri fethettiklerinde o bölgeye yetkili bir kişi gönderip nüfus ve gelir kaynaklarını ayrıntılarıyla araştırıp deftere geçirirler, böylece idari birim olarak her sancak için ayrı kayıt defterleri oluşturulmuş olurdu. Bir bölgede vergi kaynaklarının çeşitli etkenlerle değiştiği dönemlerde ve genel olarak 10-20-30 yıl gibi değişen aralıklarla bu tahrir(sayım) işlemi yenilenirdi. Tahrir defterleri Osmanlı İmparatorluğu'na dahil yerlerin sosyal, demografik ve ekonomik tarihine ait, benzeri başka hiçbir yerde bulunmayan mufassal(ayrıntılı) istatistik kaynaklarıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1431-1882 yılları arasına ait 1100 adet, Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde ise 2322 adet defter bir dizi halinde araştırmacının kullanımına sunulmaktadır. Tarsus'a ait olarak da toplam 10 Adet tahrir defteri mevcuttur. Bunlar 69, 221, 227, 229, 450, 696, 840, 969, 988, 1067 numaralı defterlerdir.² Ancak Ali Sinan Bilgili, tahrir defterleri üzerinden Tarsus Türkmenlerinin Sosyo-Ekonomik Tarihini incelediği araştırmasından bu defterlerin 9 adet olduğunu tespit etmiştir. Söz konusu tespit edilen defterlerin yılları ve oluşturulduğu yıl bilgileri aşağıdaki gibidir:

- 1- 1519 tarihli 69 Numaralı Tapu Tahrir Defteri
- 2- 1523-24 Tarihli 450 Numaralı Tapu Tahrir Defteri
- 3- 1525-26 Tarihli 969 Numaralı Tapu Tahrir Defteri
- 4- 1525-26 Tarihli 998 Numaralı Tapu Tahrir Defteri
- 5- 1536-37 Tarihli 1067 Numaralı Tapu Tahrir Defteri
- 6- 1543 Tarihli 229 Numaralı Tapu Tahrir Defteri
- 7- 1543 Tarihli 221 Numaralı Tapu Tahrir Defteri
- 8- 1572 Tarihli Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi

(TKGM., KKA.), 134 Numaralı Defter

¹ 1840'lı yıllarda uygulamaya konulan temettuat vergisi ve sayımları geleneği, her türlü kazanç ve mal varlığını vergilendirmeyi amaçlayan bir devlet politikasıdır. Aslında Tanzimat sonrasında devletin mali alanda yaşamış olduğu sıkıntıya çözüm bulmak amaçlı daha önceden de yürütülen tahrir geleneğinin bir devamı olarak uygulamaya konulmuştur. Devletin en küçük idari biriminde dahi kişilerin mal ve kazançlarının sayımı yapılarak defterlere kaydedilir ve kişiler sahip oldukları bu mal ve kazançlara göre devlete vergi öderlerdi. Bu şekilde alınan vergiye temettuat vergisi, tutulan defterlere de temettuat defterleri adı verilmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Kütükoğlu M., "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten* LIX, 225.

² *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, (2000), 129.

9- 1572 Tarihli Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi (TKGM., KKA.), 314 Numaralı Defter³

Tahriri(sayımı) yapılmayan yerlerde Osmanlı hakimiyeti fiilen yerleşmiş sayılmazdı. Tahrirler sayesinde devlet, yeni fethetmiş olduğu topraklardan hazineye aktarılacak olan miktarı, uygulayacağı idari teşkilatı ve çıkarabileceği asker sayısını tespit etme imkanı da bulabiliyordu. Bu nedenle tahrir defterleri Osmanlı Devleti'nin gerçek yapısını, sosyal bünyesini, toprak sistemini ve kurumlarını ortaya çıkarmak açısından olduğu kadar, hakim olduğu ülkelerin de yerel tarihlerini, kültürel, ekonomik ve sosyal durumlarını aydınlatması açısından da önemlidir. Bu kaynakları kullanarak araştırmacılar Osmanlı Devleti'ni vilayet veya kaza bazında inceleyerek iktisadi, sosyal ve kültürel tarihine dair bulgular ortaya koymuşlardır. Bu kaynaklar temel alınarak yapılan çalışmalar özellikle 16. Yüzyıl Osmanlı taşra teşkilatını ortaya koymasından önem taşımaktadır.⁴

Ahkam Defterleri

Divan-ı Hümayun'dan padişah adına çıkan hükümlerin konularına göre sınıflandırılarak farklı defterlerde kayıtlarının tutulması ile oluşan kaynaklardır. 1742-1878 tarihleri arasındaki hükümleri içeren toplam 9 adet Adana Ahkam Defteri bulunmaktadır. Bu defterlerde Tarsus ile birlikte Nefs-i Adana, Cebel-i Bereket, İçel, Kozan, Mersin Sancaklarına bağlı Hamidiye, Karaisalı, Bulanık, Hassa, İslahiye, Osmaniye, Payas, Yarpus, Anamur, Ermenak, Gülnar, Silifke, Teke, Haçın, Kars ve Sis kazalarına ait hükümler yer almaktadır.⁵

Osmanlı Kaynağı Olarak Şer'îye Sicil Defterleri

Şer'îye Sicilleri, Osmanlı Dönemi bir Anadolu taşra kenti monografisi çizilmek istendiğinde belki de en önemli kaynaklardır. Bu defterler, Osmanlı Devleti'nde hiçbir ayırım gözetilmeksizin toplumun tümüyle ilgili olayları ve bunları ilgilendiren mahkeme kararlarını ve idari düzenlemeleri içeren kaynaklardır.⁶ Siciller kapsamında yer alan Tereke defterleri ise ölenlerin sosyal kökenlerine, medeni hallerine ve aile yapılarına ait çok önemli veriler içermekle birlikte Osmanlı miras hukukunun işleyişi hakkında bilgi vermektedirler.⁷ Aynı zamanda bir tereke defterinin penceresinden bakarak yerel bir kent ve bu kent yerleşiminde sosyal ve ekonomik hayata ilişkin veriler elde edilebilmektedir. Bu defterler, mevcut sosyal zümreler arasında servet dağılımı, maddi kültürün özellikleri, yaşam koşulları, gündelik kıyafetlerin çeşitleri, sanayi ve tarım işletmelerinin kapasiteleri, ticari ilişkileri, borç alıp verme şekilleri vs... gibi olayların aydınlatılmasında büyük önem taşımaktadır. Ancak, ne var ki aile içinde karı-koca arasındaki mal ayrılığı ilkesi dolayısıyla kadına ait malların, ölenin miras bıraktığı mal listesinde yer almaması ailenin yaşam düzeyi, mali ve maddi imkânları hakkında kesin bilgi edilmesini zorlaştırmaktadır.⁸

Tereke belgesi giriş, mirasa ilişkin mal listeleri, ölene ait malların çeşidi, borç ve masraflar bölümü (minha), miras bölüm tabloları (hisseler) olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Ölen kişinin kökeni, öldüğü yer, medeni durumu, mirasçılarının kim olduğu kaydedilmiştir. Bu verilerden kişinin medeni ve sosyal durumu, aile yapısı ve mesleğine ilişkin

³ Bilgili, A.S, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, (2001), 10-15.

⁴ Bilgili, a.g.e., 3.

⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, 26.

⁶ Akgündüz, A., *Şer'îye Sicilleri*, I, (1988), 11.

⁷ Tereke; maddi, gayri maddi, cismani, gayri cismani fakat her şekilde para ile ölçülen aktif ve pasif değerlerin tümüdür. Ayiter N. –Kılıçoğlu A., *Miras Hukuku*, (1991) 37-38.

⁸ Ömer Lütfi, Barkan (1993), “Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545–1659)”, *BELGELER*, cilt III, (1966), sayı: 5–6, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, s. 2.

bilgiler saptanabilmektedir.⁹ Mirasa ilişkin mal listelerinde ölenin bıraktığı eşyaların adı, miktarı ve değeri belirtilmektedir. Bu listedeki mallar ailenin maddi ve mesleki konumu hakkında kabaca bir fikir vermektedir. Çünkü bazı kayıt eksikliklerinin yanı sıra, naiblerin değerleri fazla yazmaları da söz konusu olabilmektedir.

Bu defterdeki kayıtlardan yola çıkarak Tarsus'un sosyal, kültürel, iktisadi, idari ve daha da önemlisi gündelik yaşamı ile ilgili oldukça önemli veriler elde edilmiştir. Fakat tereke paylaşımı, Kadı önünde ancak isteğe göre yapılması nedeniyle her müteveffanın ölüm kaydı ve terekesi Tarsus kadı sicillerinde yer almamaktadır. Dolayısıyla, burada ancak kadı önünde yapılan miras işlemlerinden yola çıkarak bazı saptamalarda bulunulacaktır. Bu nedenle, incelenen tereke defterinden hareketle Tarsus'un geneline yönelik bir yargıda bulunmak olanaklı değildir. Bu kayıtlardan Tarsusluların aile yaşamı, evlilikler, ailelerde çocuk sayısı, insanların medeni halleri, maddi durumları, soy ve lakapları, kullanmış oldukları eşyalar, ekimini yaptıkları tahıllar, ticaretini yaptıkları eşyalar, vs. hakkında oldukça önemli bilgilere ulaşılmaktadır.

Tarsus'a ait 284-450 arasında numaralandırılmış, 1731-1929 yılları arasını kapsayan toplam 176 adet Şer'îye Sicil Defteri bulunmaktadır.

Vilayet Salnameleri

Basılı resmi yayın olarak yararlanılması gereken diğer bir kaynak da 1847'den itibaren yayınlanmaya başlayan Osmanlı Devlet Salnameleri'dir. 1864'te ilk Vilâyet Nizamnamesi'nin çıkarılmasından sonra vilayetler idari anlamda yeniden bir düzenlemeye tabi tutulmuş ve vilayet matbaalarında salnâmeler (yılıklar) basılmaya başlanmıştır.¹⁰ Vilayet salnameleri XIX. ve XX. yüzyıl Osmanlı taşrasına ilişkin oldukça zengin veriler içermesi bakımından önemli birincil kaynaklar arasındadır. Bu kaynaklarda taşra kentlerine dair idari, sosyal ve ekonomik pek çok bilgiye ulaşmak mümkündür. Yerleşim yerlerinin idari ve yönetsel yapısı, nüfusu, etnik yapısı, coğrafi yapısı ve ekonomik gelirleri gibi pek çok alanda ayrıntılı istatistikî veriler elde etmek mümkündür. Bu kaynaklar bir dizi halinde en az bir yıllık kısa aralıklarla yayınlandığı için bu konularda söz konusu değişkenleri de takip etmek olanaklıdır.

Adana Vilâyeti Salnameleri'nin ilki 1870 yılında yayınlanmıştır. Bu tarihsel süreçte Tarsus'u da kapsayan toplam 13 adet Adana Vilâyeti Salnamesinin varlığı tespit edilmiştir. Bu salnameler tarihi sırayla şu şekildedir:

Hicri 1287-Miladi 1870, Hicri 1289- Miladi 1872, Hicri 1290-Miladi 1873, Hicri 1293- Miladi 1876, Hicri 1294-Miladi 1877, Hicri 1296-Miladi 1879, Hicri 1297-Miladi 1880, Hicri 1308-Miladi 1891, Hicri 1309-Miladi 1892, Hicri 1312-Miladi 1894, Hicri 1318-Miladi 1900, Hicri 1319-Miladi 1901, Hicri 1320-Miladi 1902.¹¹

Hicri 1285 (Miladi 1869) ve Hicri 1286 (Miladi 1870) yıllarına ait Halep Salnamesi de Tarsus'un bu dönemde kısa bir süre Adana ile birlikte Halep'e bağlanmasından dolayı bu iki yıla ait bilgilere ulaşmak için başvurulması gereken salnameler arasında yer almaktadır.

⁹ Tarsus Şer'îye Sicil Defteri (TŞS.), Defter no: 424, s. 12, Hicri 15 Safer 1323 (Miladi 21 Nisan 1905).

¹⁰ Akbayar, N., "Osmanlı Salnameleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 5, 1247-1248.

¹¹ Duman, H., *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevşaller)*, (1982) 35-37; Akbayar, a.g.m., 1247-48.

Osmanlı Kronikleri

Osmanlı tarihçiliğinin başlangıcı sayılan ünlü tarihçilerin yazmış olduğu kronikler bu ülkenin zaman ve mekan sınırları dahilinde yer almış tüm yerleşimlerin tarihinin yazılmasında önemli başvuru kaynakları arasında yer almak zorundadır. 15. Yüzyılda başlayan Osmanlı tarihçiliği, 16. Yüzyıldan itibaren resmi bir kurum haline getirilerek “Vak’anüvis” adı verilen devletin resmi görevlileri tarafından yapılmış ve Osmanlı’nın son dönemlerine kadar devam eden sürekli bir devlet hizmetidir. Bilinen ilk vak’anüvis Mustafa Naima, son vak’anüvis ise Abdurrahman Şeref Bey’dir. Vak’anüvislik II. Bayezid’in İdris-i Bitlisi ve Kemalpaşazade’yi Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirmesiyle birlikte bir gelenek halini almıştır. Bu gelenekten doğan eserler ise Osmanlı tarihi çalışan tüm araştırmacılar için vazgeçilmez birincil kaynaklar arasında yer almaktadır.¹²

Bu kaynaklar dönemin genel resmi tarih görüşünü yansıttığından, yazıldığı dönemin koşulları göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde araştırmacıyı ortaya çıkan eseri yanlış sonuçlara sürükleyerek anakronizme neden olabilme ihtimali vardır.

Tarsus tarihine ilişkin bilgiler veren tespit edebildiğimiz kroniklerden bazıları şunlardır: Solakzade Mehmed Hemdemi Efendi *Tarih*, Aşıkpaşazade *Tevarih-i Al-i Osman*, Neşri *Kitab-ı Cihannüma*, Tursun Bey *Tarih-i Ebu'l-feth*, Katip Çelebi *Cihannüma*, Gelibolulu Mustafa Ali *Künhü'l-Ahbar ve Menakıb-ı Hünerveran*, Koca Nişancı *Tabakatü'l-memalik ve Derecatü'l-mesalik*, Hadidi *Tevarih-i Al-i Osman*, Hoca Saadettin *Tacü't-tevarih*, İbn-i Kemal *Tevarih-i Al-i Osman*, Ahmet Vefik Paşa *Lehçe-i Osmani*, Ahmet Cevdet Paşa *Tezahir ve Maruzat*, vd...¹³

Seyahatnameler

Osmanlı Dönemi Tarsus’u hakkında bilgi veren kaynaklardan biri de seyahatnamelerdir. Seyahatname bir kişi ya da kurulun ülke içinde ve dışında yaptığı gezilerde gördüklerini duyduklarını anlatan yapıttır. Bu yapıtlarda gezgin bir toplumun yaşayışını, gelenek ve göreneklerini türlü açılardan dikkatini çeken ve okurun dikkatini çekeceğini umduğu başkalarını sergilemeye çalışır. Genellikle doğrudan gözlemleri içerdiklerinden gezilen yörenin sosyal, ekonomik, politik ve kültürel yaşamına, mimarlık ve sanat ürünlerine, fiziksel yapı gibi kent dokusuna ilişkin önemli bilgiler verirler. Eserin içeriği ve doğruluğu seyyahın sahip olduğu bilgi, algılama becerisi, öznelliğine ve ait olduğu sosyal sınıf gibi pek çok etkene bağlıdır.¹⁴ Bu nedenle söz konusu kaynaklar Tarsus’un sosyo-ekonomik yapısına ilişkin önemli veriler içerse de öznel nitelik taşımalarından dolayı dikkatlice incelenmelidir.

16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Tarsus’u hakkında bilgi edinilebilecek Osmanlı yazarlar tarafından hazırlanan önemli seyahatnameler arasında *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ve Piri Reis’in ünlü denizcilik kitabı olan *Kitab-ı Bahriye*’si yer almaktadır.¹⁵ Katip Çelebi bir seyyah olmamasına rağmen yazmış olduğu ünlü coğrafya eseri *Cihannüma*’da Tarsus ve çevresine ilişkin önemli bilgilere yer vermiştir. 1648’de yazmaya başladığı ve tamamlanmamış olan bu eser ilk ve tek dünya coğrafyası kitabıdır.

¹² Babinger, F., *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çeviren: Coşkun Üçok, (2000) 7-9.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bakınız Babinger, F., *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çeviren: Coşkun Üçok, (2000).

¹⁴ Madran, E., “Seyahatnamelerde Anadolu Kenti”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, 21-25 Eylül 1981, III, (1989), 1303.

¹⁵ Osmanlı Dönemi Tarsus kentine yer vern çok sayıda yabancı seyahatname bulunmaktadır. Ancak bu yazıdaki amacımız Osmanlı kaynaklarını ortaya koymak olduğu için bu eserler burada zikredilmemiştir.

Basılı Resmi Kaynaklar: Basın

18. ve 19. Yüzyıldan itibaren yerel tarih yazımından yazılı basından söz edebiliriz. Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gibi resmi gazetelerin yanı sıra bu tarihlerde özel gazeteler de çıkarılmaya başlanmıştır. Genel basınla birlikte kent tarihleri açısından yerel gazeteler daha büyük bir anlam taşımaktadır. Özellikle 19. Yüzyılın çeyreğinden itibaren taşra gazeteleri çıkmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet Dönemiyle birlikte gazete ve basın alanında bir fikir patlaması yaşanmıştır. Yerel gazetelerde yerel ile merkez arasındaki ilişkileri görmek mümkündür. Yani yerelin merkezi nasıl gördüğünü bu gazetelerden takip edebilmekteyiz.

Müezzinzade Mehmet Tahir (Üncü) tarafından 1908'de yayınlanmaya başlayan Tarsus Gazetesi ancak 1927 yılına kadar devam ettirilebilmiştir.¹⁶ Ancak Tarsus Gazetesi'nin tüm nüshalarına ulaşmak mümkün olmamasına rağmen elimizdeki nüshalar bize Tarsus yerel basını hakkında önemli bilgiler vermektedir.¹⁷

OSMANLI DÖNEMİNDE TARSUS

Anadolu'ya ilk Türk yerleşimleri 8. ve 9. Yy'da Abbasiler'in Bizans saldırılarına karşı koymak amaçlı avasım (askeri üs) adı verdikleri sınır bölgelerine Türkleri yerleştirmeleriyle gerçekleşmiştir.¹⁸ Tarsus'un bir sınır bölgesi olması nedeniyle Türklerin ilk yerleştikleri kentlerdendir. Bölgeye yerleşen ilk Türkler Tarsus tarihinde önemli rol oynayan Varsak Türkmenleridir.¹⁹ Bu süreçten sonra bölge Memlûk, Karamanoğulları ve Ramazanoğulları'nın mücadele alanı haline gelmiştir.²⁰

14. Yy'da Şam Eyaleti'ne bağlı olan Tarsus, Oğuzların Üçoklu koluna bağlı olan Yüreğirler boyundan Ramazanoğullarına mensup aşiret ve cemaatlerle iskan edilmişti.²¹ İlk kez Karagöz Paşa tarafından 1485'te Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Ancak Memluklarla devam eden mücadeleler nedeniyle tekrar kaybedilmiştir. 15. Yüzyılda Halep ve hemen sonrasında Arap Vilayeti'ne bağlı olan Tarsus 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye seferleri ile Yavuz Sultan Selim zamanında fethedilmiştir. 1526'da "Çukurâbâd Vilayeti" kurularak Tarsus buraya bağlanmıştır.²²

Osmanlı Devleti, yönetim politikası gereği yeni fethettiği bölgelerde yerel otoritelere pek karışmamaktaydı. Yönetimde olan kişiler yerlerinden edilmiyordu. Osmanlı'nın ele geçirdiği dönemde Tarsus'ta, Ramazanoğulları Beyliği yerleşik olup yönetimdeki kişiler de genellikle bu aileden idi. Örneğin Ramazanoğlu Mahmut Bey, fetih sırasında Osmanlı

¹⁶ Artan, G., *Mersin Basın Tarihi*, (1996), 9-11; Pişmanlık, U., *Tarsus Basın Tarihi, 1908-2008 (100 Yıllık İzler)*, (2009), 16-21.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, (DH.SN-THR.), 49/28, Miladi 1916. BOA., Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi, (DH.EUM.THR.), 81/20, Miladi 1914.

¹⁸ Öz, H., *Tarsus Belediyesi Tarihi*, (1988), 26.

¹⁹ Bilgili, a.g.e., 1.

²⁰ Uğur, S., *İçel Tarihi*, II, (1944), 50-51; Öz, a.g.e., 1988, 28; Bilgili, a.g.e., 1-3, 18-23.

²¹ Bilgili, a.g.e., 34, 37.

²² Sümer, F., "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar, (Fetihden XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)," *Tarih Araştırmaları Dergisi I*, 56.

güçlerine yapmış olduğu yardımlardan dolayı bölge idaresinin başına geçirilmiş ve bu aile 1608'e kadar idari konumlarını devam ettirmişlerdir.²³

Bölgede 1519'da yapılan ilk tahrirde göre Tarsus Sancağı'nın merkezi Tarsus olmak üzere, Kusun ve Ulaş'tan oluşan üç nahiyeli bir idari yapısı vardı.²⁴ 1525'teki bir tahrirde bu nahiyelere ek olarak Gülek Kalesi ve Ulaş'ın bu idari yapıya dahil edilmiş olduğu görülmektedir.²⁵ Katip Çelebi'nin *Cihannüma*'sından da edinilen bilgilere göre Tarsus 1600'lerin başında Kıbrıs Eyaleti'ne bağlı iken Kuştimur, Kusun, Ulaş, Elvanlu ve Gökçeli nahiyelerinden oluşmaktaydı.²⁶ Evliya Çelebi de seyahatnamesinde 1660'a kadar Kıbrıs Eyaleti'ne bağlı olan Tarsus Sancağı'nın bu tarihten sonra Adana Eyaleti'ne bağlandığını ve nahiyelerinin ise merkez Tarsus olmak üzere Kusun, Ulaş, Gökçeli ve Elvanlu şeklinde düzenlendiğini belirtmektedir.²⁷ 18. yüzyıl Osmanlı kaynakları incelendiğinde Tarsus Sancağı'nın Ulaş, Kusun, Gökçeli, Kuştemur ve Gülek'ten oluşan toplam 5 nahiyesi olduğunu görmekteyiz.²⁸ 19. Yüzyılda bu idari yapıda ülke genelinde yürütülen idari düzenlemeler çerçevesinde büyük değişiklikler yapılmıştır. Daha da önemlisi bu yüzyılın tam ortasında Tarsus ve bölgesi tarihinde Osmanlı Dönemi yaklaşık 10 yıllık kesintiye uğramıştır. 1832-1841 yılları arasında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Kavalalı İbrahim Paşa Mısır'ın sınırlarını Toroslara taşıma gayesiyle çıktığı yolda bölgeyi hakimiyeti altına almıştır.²⁹ 1850'lerde Canib-i Şehir, Ulaş, Kusun, Gökçeli, Kuştemur ve Gülek'ten oluşan idari yapılanmanın devam ettiğini dönemin Tarsus Şer'iyeye Sicillerinden tespit edebilmekteyiz.³⁰ 1860'larda Tarsus Sancağı biri aşiret toplam 7 kazadan oluşmaktaydı. Sancak merkezi Canib-i Şehir adıyla Tarsus kentidir. Kazalar ise biri belde aşiretlerinden Karakayalı Aşireti, diğer kazalar ise Kuştimur, Kusun, Ulaş, Namrun, Tekeli ve Gülek'tir.³¹ Tarsus 1867'de vilayet düzenlemeleri kapsamında Adana Sancağıyla birlikte kısa bir süreliğine Halep Vilayetine bağlanmıştır. 1888'de Mersin Sancak merkezi olmuş ve Tarsus Mersin'e bağlı bir kaza statüsünü alarak buraya bağlanmıştır. 20. Yüzyıla girerken bu idari yapılanmada tekrar değişimler olmuştur. Bu dönemde vilayet bazında yaşanan birtakım merkez kaymalar nedeniyle idari yapılanmalarda da değişimler yaşanmıştır. 1900'lerin başlarında Tarsus, Adana Vilayeti'ne bağlı Mersin Sancağı'nın bir kazası konumuna getirilmiştir. Bu açıdan Tarsus, hem idari yapılanmasında hem de sosyal statüsünde bir küçülme yaşamıştır. İdari olarak Tarsus Kazası'na bağlı merkez kente birlikte Namrun-Ulaş ve Gülek-Tekeli Nahiyeleri'nden oluşan ikili bir sistem Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam ettirilmiştir.³²

Anadolu'da kentsel yerleşim tarihi incelendiğinde kale yerleşimleri dikkat çekmektedir. Bu anlamda kale, sur ve pazarların Anadolu kentlerinin en önemli nüvelerini

²³ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, cilt 9, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), (2005), 168-169; Ener, K., *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*, (1990), 264.

²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 69 Numaralı Tapu Tahrir Defteri.

²⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 450, 969, 998, 1067, 229, 221 numaralı Tapu Tahrir Defterleri.

²⁶ Katip Çelebi, *Cihannüma*, (1145), 603.

²⁷ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, cilt 9, 603.

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnülemin Askeriye, 71/6438, 58/5284, 61/5582, 56/5071, Cevdet Askeriye, 614/25912, İbnülemin Vakıf, 65/7103.

²⁹ Altundağ, Ş., "Mehmet Ali Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, 7, (1993); Menemencioğlu Ahmed Bey, *Menemencioğulları Tarihi*, (Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt), (1997); *Mısır Meselesi*, (Bâb-ı âli Hariciye Nezareti), İstanbul Matbaa-i Amire, (1334).

³⁰ Tarsus Şer'iyeye Sicilleri (TŞS.), no: 291, 327.

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Meclis-i Vala (MVL.), 616/50, Hicri 14 Rebiülevvel 1278.

³² Halep Vilayeti Salnamesi, 1286, Adana Vilayet Salnamesi, 1287, 1289, 1305, 1308, 1309, 1312, 1318, 1319, 1320.

oluşturdukları anlaşılmaktadır.³³ Kale yerleşmeleri pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi Tarsus'ta da görülmektedir. Kent örgütlenmesinde, savunma amacıyla yapılan kaleler, fiziki yapının da en belirgin özelliği idi. Etrafı surlarla çevrili olan kale yapıları, zamanla birer yerleşme ünitesine dönüşmüştü. İnsanlar, ancak güvenlik sorununun yaşanmadığı zamanlarda kalelerin dışına çıkılabilmişlerdi. Osmanlı fethinden sonra Tarsus merkezinde büyük bir kale yerleşiminin bulunduğu pek çok Osmanlı kaynağında belirtilmektedir. Ayrıca Tarsus ve çevresindeki yerleşimler kale isimleri ile isimlendirilmişlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere kale yerleşimler bölgede yaygındır.

Piri Reis, 16. yüzyılda ünlü eseri *Kitab-ı Bahriye*'de, Tarsus'u tasvir ederken kalesine de vurgu yapmaktadır. Eserinde, Tarsus'un deniz kıyısından üç mil kadar içeride bir ovada kurulduğunu ve önünden bir ırmak aktığını belirtmektedir. Irmağa sandalların girebildiğini de belirten Piri Reis, ırmağın denize döküldüğü yerde bir de kule olduğunu ve altı kulaç ötesinde gemilerin demirlediğini vurgulamaktadır.³⁴

Aynı şekilde Evliya Çelebi (1611-1682) ünlü seyahatnamesinde 17. Yüzyıl Tarsus Sancağı'na ilişkin oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir.³⁵ Evliya Çelebi'nin eserinde Tarsus kalelerinden sıklıkla bahsetmesinden bu dönemde kentin bir kale içinde surlarla çevrili bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. Tarsus Kalesi'nden başka Gülek Kalesi'nin Kusun'da, Namrun Kalesi'nin Ulaş'ta, Gödibiz denilen kalenin Gökçeli'de bulunduğunu belirtmektedir.³⁶ Eski Kale olarak adlandırdığı binanın Takyanus tarafından yaptırıldığını belirtmiştir. Adana Eyaleti'ne bağlı olan Tarsus Sancağı'nın beş kazadan oluştuğunu ve bu kazalardaki yerleşimlerin kale şeklinde örgütlendiğini de eklemiştir. Halife Me'mun tarafından yaptırıldığını öne sürdüğü Tarsus Kalesi'nin denizden bir saat uzaklıkta düz bir arazi üzerinde 5000 adımlık bir daire şeklinde, etrafı derin çukurlardan oluşan hendeklerle çevrili olarak yapılandırıldığını söylemiştir. Kale yerleşimini uzun uzun anlatan seyyah bu kalenin üç kapıdan oluştuğu bilgisini verir. Güney tarafında her iki yanında tılsımlı tasvirlerin yer aldığı Gödibiz kapısı vardır. Kale kapıları halk tarafından kutsallaştırılmıştır. Kalenin batı tarafında İskele kapısı, doğu tarafında ise Adana kapısı yer almaktadır. Kale içi üç bölümden oluşur ve içinde üç yüz adet toprak örtülü ev vardır. Bu geniş alanın dışında daha nice kullanılmayan meydan, tarla ve bostan yerlerinin olduğundan da bahsetmektedir. Kale içinde camilerin ve 15 mihrabın bulunduğunu ve en çok etkilendiği caminin de Camiü'n-nur olduğunu söyleyerek burayı uzun uzun betimlemiştir.

Camilerden başka mescit, medrese ve mektep ve hamamlardan da söz eder. Tahtalı ve Emir Paşa Mescidi'nin Suhte Mahmud Paşa'nın olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında 6 medrese, 7 mektep ve 2 hamamı vardır. İki han ve hamamlardan birinin Ramazanoğlu Mahmud Paşa'nın, diğerinin ise Mahmud Paşa'nın olduğu bilgisini de eklemiştir. Bu hanlarda toplam 317 dükkan vardır. Camiü'n-nura bitişik olarak da 80 dükkan vardır. Burasının şehrin bedesteni (kapalı çarşısı) olduğunu belirtmektedir. Bu verilerden Tarsus'un bu

³³ Kessler, G., "Şehirin Tarihi ve Sosyal Fonksiyonu", Çeviren: Refii Şükrü, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1, (1935), sayı:4, 524-534. Weber, M., Şehir, *Modern Kentin Oluşumu*, Çeviren: Musa Ceylan, (2003), 105.

³⁴ Piri Reis'in kule dediği yer Gözlü Kule'dir. Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, 4, (Editör: Ertuğrul Zekai Ökte), (1988), 1581-1583.

³⁵ Tüm seyahatnamelerde olduğu gibi verilerin gerçekliğinin tartışılır olmasına rağmen döneme dair fikir edinilmesini sağlayan ilginç betimlemeler içermektedir.

³⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, cilt 9, 166.

dönemde tam bir Türk-İslam kenti özelliği taşıdığı ekonomik anlamda işlek bir merkez olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Ayrıca eğitim ve bilim faaliyetlerinin gelişmiş olduğu canlı bir sosyal kent olduğu kanaatine de varılabilmektedir.

Ünlü seyyah şehri betimlemeye devam ederken bütün sokakların kaldırımsız olduğu bilgisini vermektedir. Kumsalın temiz ve asla çamur olmayan bir niteliğe sahip olduğunu söyler. Şehrin havasının ağır olduğundan baharda halkın Bolkar yaylasına çıktığını ve şehirde sadece yönetici sınıf ile güvenliği sağlamakla görevli kişilerin kaldığını da verdiği bilgilere eklemektedir. Böylece bölgede yaylak-kışlak yerleşim geleneğinin yaygın olduğu bilgisine ulaşabilmekteyiz.

Evliya Çelebi merkez kalenin kuzey tarafında bir de iç kalenin varlığından bahsetmektedir. Batıya yakın bir kapısı vardır ve burası çepeçevre hendeklerle korunmaktadır. Bu iç kale denilen yer genellikle idari görevlilerin devlet işlerini yürüttükleri korunaklı yerdir. Büyüklüğü 500 adımdır ve 7 kulesi vardır.

Yazar toplumsal yapıya da değinerek kent halkının Türkmen olduğunu, Arap ve Tat Fellahları olarak tabir ettiği grupların varlığından söz etmektedir. Şehrin tüm alanlarına Türkmenler ve aşiretler yerleşmiştir.

Kentin ekonomik faaliyetlerine de değinen Evliya Çelebi buradaki bütün arazilerin çok verimli araziler olduğundan bahsetmektedir. Tarımın yanında hayvancılığın da gelişmiş olduğunu ise Çelebi'nin en iyi camusların yetiştiği yer tabirinden anlamaktayız. Şehrin tatlı limonu ve turuncu, zeytini, inciri, narı, hurması, şeker kamışı, pamuğu ve servi ağaçları meşhurdur.³⁷

Tarsus'a ait bu tarz betimlemelerin bulunduğu bir başka Osmanlı kaynağı da Katip Çelebi'nin ünlü eseri bir dünya tarihi denemesi olan *Cihannüma*'dır.³⁸ Katip Çelebi, Tarsus'u Şam Denizi kıyılarındaki Rum şehirlerinden biri olarak tanıtmaktadır. Katip Çelebi, burada Harun Reşid tarafından onarılmış taşlardan yapılmış iki kalenin varlığından bahsetmektedir. Ayrıca yine Harun Reşid'in bu şehrin nehrini de düzenlediğini verdiği bilgilere eklemektedir. Bu şehri iyi ve dindar kişileri çok olarak tanımlamıştır. 961'den beri Müslümanların hakimiyetinde olduğunu söyleyen Katip Çelebi Halife Me'mun'un sefere çıktığında Tarsus'ta kutsal olarak bilinen bir yerde konakladığını da belirtmiştir. Bu yerin sonunda güzel bir suyun varlığından bahsederken Halife Me'mun'un başından geçen bir hikayesini anlatır. Yazarın anlattıklarına göre bu suda yaklaşık bir metre uzunluğunda bir balık görülür. Me'mun'un bu balığın yakalatıp yiyemeden hastalanıp ölmesine dair bir mitten bahseder. Bu hikayeyi anlattıktan sonra Eshab-ı Kehf'in de burada olduğunu belirtir.³⁹

Şehirde cami, mescit gibi dini mekânların; medrese gibi eğitim kurumlarının, imaret ve hamam gibi sosyal sitelerin; pazar, dükkân, han ve kervansaray gibi ticari yapıların bulunması Tarsus'un, Osmanlı idaresine geçmeden önce tam bir Türk-İslam şehri özelliği kazandığına işaret etmektedir. Zamanla da tipik bir Osmanlı şehri niteliği kazandığı anlaşılmaktadır. Kent, dini mekânları merkez alarak yapılanmıştı. Hatta bu yapılanma, mahalle adlarına da büyük ölçüde yansımıştır. Kentin doğu-batı yönünde gelişme göstermesinde iki büyük dini mekân etkili olmuştur. Bu iki büyük dini yapı, batıda Cami'n-nur (Ulu Cami) ve doğuda Kilise Camii (Cami-i Atik)'dir.⁴⁰ Bu tür merkezi yapıların etrafında genellikle gelirleri bu camilere vakfedilen dükkânlar, hanlar ve açık ya da kapalı esnaf kurumlarının ticaret yaptığı ticari

³⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, cilt 9, 166-168.

³⁸ Katip Çelebi, *Cihannüma*, 1145.

³⁹ Katip Çelebi, *Cihannüma*, 1145.

⁴⁰ Bu dini yapıların kent örgütlenmesindeki önemi ve yerine Evliya Çelebi seyahatnamesinde de yer vermiştir. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, cilt 9, 166-168.

mekânlar bulunmaktaydı. Bu mekânların etrafında da evler ve bu evlerin oluşturduğu mahalleler yer almaktaydı. Tarsus'taki mahalle adlarında "bab" (kapı) kelimesi oldukça dikkat çekmektedir. Bu durum, Tarsus'un bir kale şehir iken, daha sonra kale dışına çıktığını ve fiziki gelişmenin kale içerisinden başlayarak etrafa yayıldığını göstermektedir.

19. yüzyıl başlarında Tarsus kenti, tarihinde en büyük değişimlerden birini yaşamıştır. Tarsus Anadolu tarihinde nehirleriyle özdeşleşmiş ender kentlerden biri olma özelliği ile de tanınmaktadır. Öyle ki bu nehir içinden aktığı kentin kaderinin ve tarihinin değişmesinde büyük rol oynamıştır. Evliya Çelebi, fiziki betimlemelerinde Tarsus Nehri'ne de yer vermiştir. Bu nehrin Bolkar Yaylası'ndan gelip Tarsus'a bir saat uzaklıktan Akdeniz'e döküldüğünü ve üzerinde beş adet köprü bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu nehrin geçtiği ovanın içinde bir tane taş olmadığı ve ferah bir havası olduğu bölgeye dair vermiş olduğu bilgiler arasında yer almaktadır.⁴¹ Yüzyıllar boyunca deniz ticareti açısından oldukça işlek bir kıyı kent olan Tarsus, Rhegma Lagün Gölü'nün Tarsus (Cydnus) Nehri'nin taşıdığı alüvyonlarla dolmasıyla bir kara kent haline gelmiştir. Böylesi bir değişim kente coğrafi olduğu kadar ekonomik ve idari açıdan da yansımıştır. Kent ekonomisinde önemli bir paya sahip olan deniz ticaretinin kesintiye uğraması kentin idari açıdan da statüsünde bir gerilemeye neden olmuştur. 19. Yüzyılda bölgedeki merkez kaymaların ana nedenlerinden biri Tarsus'un bu anlamda geçirdiği dönüşüm olurken, diğeri Mersin'in bir liman kent olarak aynı süreçte ortaya çıkmasıdır. Yüzyılın ortasında Mersin Tarsus'un küçük bir kıyı köyü iken, yüzyılın sonunda Tarsus'u içine alan büyük bir liman kentine dönüşmüştür.⁴²

19. yüzyılın ortalarında Tarsus'ta ülkenin genelinde yaşanan kapitalist gelişmelerin etkisi ile büyük oranda yabancı unsurlar tarafından kısa süreli bir canlanma yaşanmıştır. Osmanlı iktisadi düşünce yapısındaki kırılmalar hem ülke genelinde hem de pek çok liman kentinde yabancı sermayenin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Deniz ve kara ticareti açısından oldukça işlek bir merkez olan Tarsus bu süreçten oldukça etkilenmiştir. ticari alandaki gelişmelerin tarım ve sanayi alanındaki gelişmeleri tetiklemesi ile 19. Yüzyılın ortalarında Tarsus ve çevresi gözle görülür bir canlanma kaydetmiştir. Tarsus önemli bir hammadde kaynağı halini alan bereketli Çukurova'nın dışa açılan kapısı olmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru denizle olan bağlantısının kesilmesi ile bir ayağını kaybeden Tarsus kara ticareti, tarımı ve sanayisiyle yola devam etmiştir. Böylece Çukurova'nın deniz kapısı yeni kurulan Mersin Limanı olmuştur.

Tarsus Sancağı'nın ekonomik yapısında yaşanan bu tür bir hızlı yükselmenin ardından gelen ani gerileme, ekonomiye dinamizm kazandıran unsurların yabancı sermayeye dayanmasından kaynaklanmıştır. Kentin özellikle doğu-batı güzergahındaki stratejik konumu yabancı tüccarlar için bir çekim noktası olmasını sağlamıştır. Yeni doğmuş olan Mersin ise iskelesi ile birlikte bu canlanmada başlıca etken olmuştur. Bu süreçte değişen konum ve ilişkiler çerçevesinde birtakım merkez kaymalar yaşanmıştır.⁴³ 19. Yüzyılın ikinci yarısında Tarsus, pek çok taşra kentinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında yaşanan tüm sosyo-ekonomik yapısal değişimlerin yansıdığı bir merkez olma vasfını sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1918'de Fransızların işgaline uğrayan Tarsus, 1927 Ankara Antlaşması ile

⁴¹ A.g.e., 128.

⁴² Ulutaş, S., "Bağımlılık Sürecinde Bir Akdeniz Limanının Kapanış Hikâyesi: Tarsus Limanı", *Mersin Sempozyumu*, (2009), 2182-2196.

⁴³ Ulutaş, S., *Şer'îye Sicillerine Göre Tarsus'ta Ekonomik Yapı (1839-1856)*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, (2006).

bu işgalden kurtularak Türkiye Cumhuriyeti sürecinde de Mersin ilinin merkezi konumunda varlığını günümüze kadar sürdüren tarihsel bir sürece sahiptir.